УДК 316.624+376.58

Павелків Віталій

доктор психологічних наук, професор
кафедри загальної психології та психодіагностики,
декан психолого-природничого факультету
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3321-9060>

Малахова Ольга

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
психолого-природничого факультету
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-0520-9167>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.234>

СОЦІАЛЬНА ДЕПРИВАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті йдеться про вплив соціальної депривації на формування девіантної поведінки підлітків. Розкрито поняття девіантної поведінки, проаналізовано основні чинники формування підліткових девіацій. Розкрито особливості психологічного розвитку підлітків, що зазнали впливу різних видів соціальної депривації. Запропонована система педагогічних та соціально-психологічних методів профілактики та корекції підліткових девіацій, що розвинулися внаслідок соціальної депривації.

Ключові слова: соціальна депривація, девіантна поведінка, формування особистості підлітка.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема виникнення поведінкових девіацій у підлітковому віці набуває неабиякої актуальності. Адже, девіантна поведінка є доволі розповсюдженим явищем, що підтверджують численні статистичні дані, відповідно до яких серед українських підлітків поширена тенденція до адиктивної та агресивної поведінки, а також аутоагресії. Зокрема, згідно даних МОЗ України 56% підлітків мають досвід курця, 86% куштували алкоголь та 18% – вживання наркотиків. При цьому 19,6% підлітків мають сформовану звичку тютюнопаління, а 22,5% щонайменше раз в тиждень вживають алкоголь. Також близько 37,5% неповнолітніх хоч раз у житті зіштовхнулися з булінгом, що підтверджує розповсюдженість агресивної поведінки серед підлітків (*Скільки п'ють і курять підлітки в Україні – дослідження*, 2019). Вищезазначені статистичні дані свідчать про те, що поведінкові девіації є доволі поширеними серед підлітків. Це зумовлено негативним впливом численних соціально-психологічних, індивідуально-психологічних, соціально-економічних, соціально-культурних, психолого-педагогічних та інших чинників, що відіграють роль у формуванні світогляду та особистісних цінностей підлітка.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Поширеність поведінкових девіацій у підлітковому віці, що перешкоджають соціалізації особистості, її гармонійному розвитку та становленню, формуванню позитивної «Я-концепції» у своїх працях розглядають такі дослідники: Алемаскіна, Дьоміна, Киричука, Кочетової, Лисенко, Оржеховської, Подмазіна, Титаренко, Татенко, Фіцули, Яковенко та ін. (цитовано за Кіясь, 2009). Теоретичні основи, ключові поняття проблеми девіантної поведінки та фактори її формування знайшли відображення у працях Андрушко, Антонюк, Барбара, Басова, Бенько, Герасимів та інші (цитовано за Барбара, 2013).

Психопедагогічні засади ресоціалізації особистості із девіантною поведінкою досліджували такі науковці: Бардінов, Бартків, Власова, Гошовський, Гошовська, Завацька, Кириченко, Киселиця, Курляк та інші (цитовано за Белова & Белова, 2013).

Емпіричному вивченню соціальної депривації як чинника формування моделей девіантної поведінки у дітей та підлітків присвятили свої роботи Александрова, Белова, Варій, Варій, Гошовський, Дмитріюк, Дучимінська, Корнієнко, Кушнір, Лялюк та інші (цитовано за Белова & Белова, 2013). На думку вчених, підлітки, що тривалий час піддаються соціальній депривації виявляють недостатню цікавість до свого «Я», більш схильні до девіантної поведінки (адиктивна, агресивна, аутоагресія), мають низьку самооцінку, проблеми із самоконтролем, екстернальний локус контролю, низький рівень адаптивних можливостей (Корнієнко, 2015).

Аналіз численних наукових досліджень дає нам підстави стверджувати, що підлітки, які зазнали впливу соціальної депривації, значно більше схильні до девіантної поведінки, ніж підлітки що розвиваються у сприятливих соціальних умовах. Таким чином проблема розвитку соціальних депривацій у підлітковому віці набуває великого значення. Адже, соціально-психологічні чинники відіграють неабияку роль у формування світогляду та системи особистісних цінностей підлітка, визначаючи його основні моделі поведінки у дорослому житті.

Мета статті – проаналізувати зв'язок соціальної депривації та девіантної поведінки у підлітків; охарактеризувати зміст, форми і методи роботи із соціально депривованими підлітками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні українські та зарубіжні науковці приділяють велику увагу проблемі формування поведінкових девіацій у підлітковому віці, аналізуючи різноманітні аспекти її виникнення: психолого-педагогічний, соціально-педагогічний, соціально-економічний, соціально-культурний, соціально-психологічний, соціально-політичний, індивідуально-психологічний тощо.

Девіантною поведінкою вважається така, що суперечить прийнятим у суспільстві правовим та моральним нормам і правилам, традиціям і установкам, завдає реальних збитків самій особистості, її оточенню та супроводжується її стійкою дезадаптацією. Виявляється девіантна поведінка у вигляді незбалансованості психічних процесів, дезадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді ухиляння від етичного і естетичного контролю над власною поведінкою (Азарова, 2009).

Сучасні дослідники виділяють такі види девіантної поведінки: делінквентна поведінка, аномальна поведінка, дезадаптивна поведінка, асоціальна поведінка, агресивна поведінка, деструктивна поведінка, акцентуована поведінка, агресивна поведінка, конфліктна поведінка, адиктивна поведінка, аутоагресія та ін. (Азарова, 2009).

З-поміж основних чинників формування девіантної поведінки науковці виділяють такі групи факторів:

- зовнішні умови фізичного середовища;
- зовнішні соціальні умови;
- внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови;
- внутрішньо особистісні причини і механізми девіантної поведінки.

До зовнішніх умов фізичного середовища належать кліматичний, геофізичний та інші фактори. Для прикладу, такі фактори як підвищений рівень шуму чи геомагнітні коливання можуть спровокувати неадекватну поведінку, а сприятливі фактори навколишнього середовища в свою чергу навпаки зменшують ймовірність формування девіацій в особистості.

Значно важливішою групою чинників, що впливають на поведінку особистості, є зовнішні соціальні умови. До таких належать:

- суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, ЗМІ та ін.);
- характеристики соціальних груп, в які включена особистість (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, соціальний статус, приналежність до навчально-професійної групи, референтна група);

– мікросоціальне середовище (рівень та стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значимі люди).

Вищезазначені фактори напряму пов'язані з останньою, не менш значущою групою чинників (внутрішньо особистісні причини і механізми девіантної поведінки) (Русіна, 2009). Адже, тенденції розвитку будь-якої особистості напряму пов'язані з її мікросоціальним та соціальним середовищем, а також суспільними процесами, що безпосередньо впливають на особистість.

Так, для прикладу, дослідження соціологів кінця XIX – початку XX ст. Кетле, Дюркгейма, Вебера, Леві-Брюля та ін. підтвердило безпосередній зв'язок відхиленої поведінки з соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних явищ (злочинів, самогубств, проституції), проведений Кетле та Дюркгеймом за певний історичний відрізок часу, показав, що кількість аномалій у поведінці людей весь час зростала у періоди війн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «вродженого» злочинця, акцентуючи на соціальних коренях цього явища (цитовано за Демків, 2007).

Психологічні та педагогічні дослідження в свою чергу засвідчили полідетермінованість девіантної поведінки. Серед факторів, що зумовлюють її формування, вчені виділяють: соціально-економічні (зниження життєвого рівня населення, безробіття, доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх, реклама алкогольних напоїв та психоактивних речовин); соціально-педагогічні (деформація педагогічних функцій сім'ї як базового інституту первинної соціалізації; низька комунікативна культура педагогів, брак педагогічного такту; блокування у школі та сім'ї фундаментальних потреб особистості – в повазі, прийнятті та любові; недостатня підготовленість учителів до організації профілактичної роботи з підлітками щодо запобігання проявів девіантної поведінки); соціально-культурні (девальвація моральних цінностей у суспільстві, негативний вплив засобів масової інформації, зниження морального рівня населення); психологічні (прагнення до незалежності та нових відчуттів, нездатність прогнозувати наслідки власних дій, низький рівень інтелектуального розвитку, соціальна незрілість); біологічні (несприятлива спадковість, порушення функціонування гормональної системи організму, негативний стан природного середовища) (Цікілек, 2019).

Схожої думки дотримуються й прихильники біосоціальної теорії девіацій (Кеелан, Джонсон, Бейлі) які вважають, що девіантна поведінка спочатку завжди є немотивованою (Цікілек, 2019). На думку дослідників, соціальне оточення сприяє активізації взаємодії з девіантним середовищем, зменшує можливість соціального контролю та сприяє подальшому посиленню девіантної поведінки та схильності до неї. Для цієї ситуації характерне й формування зворотної залежності між відносинами девіанта у родині та ступенем його залучення до девіантної групи. Як наслідок девіантні вчинки з немотивованих стають мотивованими. У межах класового підходу, Доунс, досліджуючи девіантні субкультури у Лондоні, дійшов висновку, що основною причиною появи відхилень у поведінці підлітків є надлишок засобів та вільного часу (те, що у них є завдяки благополучному суспільству). Суспільство, яке нездатне ефективно організувати начальну роботу через неврахування інтересів та здібностей учнів, що є вихідцями з різних соціальних класів, відсторонює дітей від освіти, та відповідно від сфери праці, що в свою чергу породжує криміногенні структури (цитовано за Цікілек, 2019).

Американський соціолог, представник Чиказької школи Уайт в своїх працях «The Gang», «Street Corner Society», аналізуючи різновиди молодіжної активності, зокрема, протиправні дії молоді, акцентує на тому, що проблема молодіжних груп полягає не у втраті молоддю соціальних норм, а у тому, що через наявність репутації району (місця) їх проживання як дезорганізованого чи беззаконного, підростаюче покоління піддається негативній стереотипізації суспільства, й через це просто немає можливості знайти себе та своє місце у соціумі «нормальним» шляхом (цитовано за Гишинський, Гольберт, Костюковський, Гурвич & Горячева, 2006).

Виходячи з результатів численних педагогічних, психологічних та соціальних досліджень можна зробити висновок, що характер взаємодії із соціальним середовищем на різних рівнях напряму впливає на формування особистості підлітка. Відтак соціальна депривація є одним із основних чинників формування підліткових девіацій. Відхилення від реальних соціальних норм у мікро та макро середовищі підлітка спричинює певну ступінь ізоляції індивіда від соціума, що в свою чергу провокує схильність до ненормальної поведінки (агресія, аутоагресія, делінквентність, асоціальність, конфліктність, деструктивність).

З точки зору психології, подібна поведінка для підлітка слугує способом виділитися з-поміж «сірої маси», є одним із доступних та відомих йому засобів самопрезентації. Основні моделі поведінки, що спостерігав підліток протягом всього життя з моменту народження, найбільш характерно проявляються у кризові періоди життя, одним з яких є підлітковий вік.

Таким чином соціально депривовані підлітки (позбавлені батьківського піклування, вихованці дитячих будинків та інтернатів, діти залежних батьків, діти правопорушників, діти, що проживають у «неблагополучних» районах та ін.) більш схильні до прояву девіантної поведінки, аніж ті, що виховувалися та проживають у сприятливих соціальних умовах. Відтак перед психологами та педагогами постає проблема пошуку ефективних засобів профілактики та корекції соціальних депривацій у підлітковому віці.

Дана проблема знайшла своє відображення у працях Барбари, Басової, Бенько, Герасимів, Гишинського, Довгополук, Александрової, Белової, Варій, Вільдгрубе, Гошовської, Гошовського, Дмитріюк та інших дослідників. На думку вчених соціальна депривація обмежує повноцінний перебіг особистісного становлення підлітка, перешкоджаючи його гармонійному розвитку. Так, для прикладу, діти з дисгармонійних сімей мають низку проблем, пов'язаних із формуванням статево-рольової ідентифікації, що проявляється як нечітке чи амбівалентне усвідомлення власної психологічної статі, емоційно-когнітивна спрощеність та невизначеність у трактуванні статевих ролей, імпульсивність та залежність поведінки в міжстатевих стосунках, примітивність бачення перспектив сімейно-рольової самореалізації й інші деструктивні стани (цитовано за Комлев, 2014).

Дані про випускників закритих дитячих установ свідчать про низький рівень їх адаптованості до самостійного життя у суспільстві, а також наявність труднощів із соціалізацією. Підлітки-сироти часто погано пристосовані до самостійного життя в суспільстві, у багатьох неформовані елементарні соціальні навички, спотворені уявлення про себе, своє майбутнє та інших людей. Внаслідок тривалої соціальної депривації випускникам інтернатів, дитячих будинків та інших спеціалізованих установ важко взаємодіяти із соціумом відповідно до прийнятих норм, правил, традицій та стандартів, адже у них неформована повноцінна система морально-етичних орієнтирів. Через відсутність розуміння соціальних норм, підлітки-сироти більш схильні до поведінкових девіацій, ніж ровесники, що виховувалися за сприятливих соціальних умов (Поляков & Харитонova, 2007).

Як зауважує Рубан, невизначеність у критеріях та межах дозволеного, відсутність ясних процедур та засобів відповідальності за вчинене сприяє поширенню девіантної поведінки серед підлітків. Відтак, підлітки, що виховувалися за несприятливих соціальних умов (закриті дитячі установи, неблагополучні сім'ї, неблагополучні райони) або ж в підлітковому віці зазнали негативного соціального впливу оточення (ровесники, старші друзі, педагоги тощо) частіше проявляють девіантну поведінку ніж ті, чий розвиток протікає за нормальних соціальних умов (Рубан, 1992).

Розглядаючи проблему соціальної депривації підлітків варто також приділити особливу увагу інституту сім'ї. Закордонні та вітчизняні вчені (Адлер, Бондар, Боулбі, Брутман, Варга, Лангмейер, Лісіна, Царгородцева, Шпіц та ін.) сходяться на тому, що родина являється провідною ланкою соціалізації особистості, детермінуючи її основні моделі поведінки. Так, для прикладу, у родинах що мають проблеми із залежностями (алкогольною, наркотичною, токсикоманією, наркоманією, ігроманією) діти частіше схильні до прояву адиктивної поведінки, ніж діти, що виховуються у благополучних сім'ях. У цьому випадку

ми розглядаємо соціальну депривацію як відсутність сприятливого соціального середовища, внаслідок чого індивід не може сформувати гармонійну систему особистісних цінностей (цитовано за Максимова, 2015).

Аналогічно формується схильність й до делінквентної та агресивної поведінки. Дослідження негативних чинників мікросередовища, що впливають на формування злочинної поведінки підлітків, проведені Алмазовим, Грищенком, Оржеховською, Поздняковою, довело, що підлітки, в родинях яких є правопорушники, частіше скоюють злочини ніж ті, що не мають подібного прикладу в близькому оточенні (цитовано за Воронкевич та ін., 2014).

Розглядаючи делінквентну поведінку також варто погодитися з позицією Реана та Коломинського, з-поміж основних чинників формування протиправної поведінки виділяють фрустрацію потреби у самоповазі. На думку вчених якщо самооцінка підлітка не знаходить підтримки у соціумі і його потреба у самоповазі залишається нереалізованою, розвивається різке відчуття дискомфорту, від якого підліток прагне позбутися. І одним з розповсюджених шляхів розв'язання цієї конфліктної ситуації є перехід підлітка у групу, зазвичай, контрнормативної спрямованості, де він отримує необхідне підкріплення (цитовано за Максимова, 2015).

Виходячи з вищеописаних результатів дослідження можна зробити висновок, що соціальна депривація є однією з основних причин формування девіантної поведінки у підлітків. Це змушує нас шукати методи профілактики та корекцій наслідків соціальних депривацій у підлітковому віці щоб запобігти у майбутньому розвитку підліткових девіацій. З цією метою ми проаналізували праці закордонних та вітчизняних педагогів, психологів та соціальних працівників. Відтак у межах превентивної педагогіки дослідники виділяють три основні напрямки роботи: соціально-педагогічна профілактика, превентивна допомога і корекція, адаптація, реабілітація та ре соціалізація (Самойлов, 2013).

Під соціально-педагогічною профілактикою розуміється система освітньо-профілактичних заходів та педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження та корекції наслідків соціальної депривації, та сформованих внаслідок її впливу девіацій. Вона ґрунтується на позитивній педагогічній діяльності, мета якої – своєчасне виявлення та усунення несприятливих чинників, що зумовлюють відхилення психологічного та соціального розвитку підлітків, їхньої поведінки, стану здоров'я. Соціально-педагогічна профілактика здійснюється за місцем проживання, навчання, оздоровлення, проведення дозвілля дітей та молоді. Її зміст полягає у: формуванні знань, умінь, установок та мотивів свідомого вибору соціально схвалюваних моделей поведінки; підготовці та розповсюдженні превентивної інформації через друковану продукцію, засоби масової інформації; проведення виховних годин, неформальних бесід, тренінгів тощо (Самойлов, 2014).

Превентивна допомога і корекція полягає у провадженні психолого-педагогічної та медико-соціальної діяльності, метою якої є допомога окремим категоріям – «групам ризику» (підліткам, що виховуються у спеціалізованих установах, неблагополучних сім'ях, пенітенціарних закладах). Цей вид профілактичної роботи передбачає психолого-педагогічний та соціально-терапевтичний вплив на особистість з метою навчити методам самодопомоги, розв'язуючи численні проблеми, що провокують появу деструктивної поведінки. На цьому рівні є доцільними реалізація програм превентивного виховання з «групами ризику» із залученням державних, громадських, конфесійних організацій, волонтерів; патронажної роботи з «групами ризику», неповнолітніми з дисфункціональних сімей, що сприяє усуненню соціально-психологічних передумов деструктивної поведінки; різноманітних форм превентивної освіти за місцем проживання, проведення дозвілля у зонах відпочинку.

Адаптація, реабілітація та ресоціалізація полягає у реконструкції соціокультурного оточення для різних категорій підлітків, наданні допомоги у навчанні з метою відновлення втрачених соціальних зв'язків або адаптації до нової соціальної реальності. В межах цієї роботи необхідно:

- створити науково-методичне забезпечення превентивної соціально-терапевтичної діяльності у дитячих будинках, інтернатах та інших спеціалізованих закладах;
- налагодити співпрацю та науково-методичну підтримку роботи центрів соціальної адаптації, анонімних наркологічних кабінетів, діагностично-консультативних центрів, до функцій яких входить вирішення проблем негативної поведінки дітей та молоді;
- створити систему науково-методичної допомоги у організації та розвитку терапевтичних співтовариств взаємопідтримки неповнолітніх;
- інтегрувати у систему превентивної діяльності вітчизняного та світового досвіду соціальної адаптації та реабілітації.

Система превентивного виховання у превентивній педагогіці побудована з урахуванням принципів комплексності, системності, інтегративності, мобільності, наступності, конкретності, реалістичності, етичності (Самойлов, 2014). Передбачуваним результатом функціонування превентивної педагогіки стане створення оптимальної структури превентивного виховання, яка буде сприяти: активізації діяльності вчених, фахівців, консультантів, практичних працівників у дослідженні й вирішенні проблем превентивного виховання; залученню освітніх, медичних, соціальних та правоохоронних установ до реалізації завдань попередження поширення різних форм девіантної поведінки серед дітей та молоді, спричинених соціальними деприваціями; зміні установок і моделей поведінки підлітків «групи ризику» тощо.

Однією з найефективніших соціально-психологічних технологій роботи з девіантами, що зазнали соціальної депривації, являється соціальна профілактика — сукупність державних, суспільних, соціально-медичних та організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення чи нейтралізацію основних причин та умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні, шкідливі відхилення у поведінці. Її метою є створення передумов для формування законослухняної, високоморальної особистості (Самойлов, 2014).

Не менш ефективною методикою профілактики та корекції соціальної депривації у підлітковому віці, за умови правильної організації, може стати соціальне опікування (патронаж) - особлива форма державного захисту прав особистості, майна недієздатних та інших громадян у випадках, передбачених законом. Як технологія, соціальне опікування передбачає виявлення осіб, що потребують опіки, добір опікунів, роботу з ними, регулювання їхніх відносин з опікуваними, захист прав та інтересів останніх. Патронаж припускає проведення профілактичних, оздоровчих, санітарно-просвітницьких заходів та надання соціальних послуг (*Скільки п'ють і курять підлітки в Україні – дослідження*, 2019).

З-поміж інших соціально-психологічних методів корекції підліткових девіацій також варто розглянути соціальну реабілітацію, спрямовану на відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі. У психологічній практиці це може бути система індивідуальних та групових психотерапевтичних консультацій, що проводяться з метою успішного пристосування підлітка до соціуму; формуванню позитивної «Я-концепції», наданню психологічної підтримки у процесі адаптації до соціального середовища; корекції негативних моделей поведінки, спричинених соціальною депривацією.

Розглядаючи методи соціально-психологічної профілактики та корекції підліткових девіацій не можна не розглянути соціальну терапію, що являє собою цілеспрямований процес практичного впливу державних структур, громадських організацій та об'єднань, мікросередовища на конкретні форми прояву соціальних відносин чи соціальних дій. Ця технологія передбачає комплекс взаємозалежних заходів соціально-економічного, організаційно-виховного та соціально-психологічного характеру, що сприяють нормалізації поведінки підлітків (Максимова, 2015).

У процесі роботи з підлітками також доцільно послуговуватися технологією соціально-психологічного консультування, що передбачає надання допомоги шляхом цілеспрямованого та інформаційного впливу на людину чи малу групу з приводу їхньої соціалізації, відновлення й оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, вироблення соціальних норм спілкування. Використання даної технології у процесі попередження та

корекції соціальної депривації підлітків є особливо ефективним адже задовольняє одну з основних потреб цього вікового періоду – об'єднання у групи. Оточення відіграє провідну роль у житті підлітка, сприяючи формуванню його особистості та допомагаючи віднайти власну систему ціннісних орієнтирів. Саме тому створення сприятливого соціального середовища у рамках групового психологічного консультування є ефективним методом профілактики та корекції наслідків соціальної депривації у підлітків (Максимова, 2015).

Отже, з метою профілактики та корекції підліткових девіацій, спричинених соціальною депривацією ми пропонуємо впровадити комплекс педагогічних та соціально-психологічних заходів, що передбачає залучення до превентивної та корекційної роботи психологів, соціальних працівників, педагогів, громадських організацій та родини, як первинної ланки соціалізації підлітка.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виходячи з результатів педагогічних, та психологічних висновків ми дійшли до висновку що соціальна депривація у підлітковому віці може послугувати однією з причин розвитку різноманітних девіацій (адиктивна поведінка, агресивна поведінка, делінквентна поведінка, аутоагресія, дезадаптивна поведінка та ін.).

Відхилення від реальних соціальних норм у мікро та макро середовищі підлітка спричинює певну ступінь ізоляції індивіда від соціума, що в свою чергу провокує схильність до ненормальної поведінки. Так, для прикладу, діти залежних батьків більш схильні до прояву адиктивної поведінки ніж ті, чиї батьки не мають жодних залежностей. Дослідження, проведені в дитчих спеціалізованих установах засвідчили, що підлітки-сироти мають численні проблеми із адаптацією у соціумі, у них відсутні базові соціальні навички, спотворені уявлення про себе та власне майбутнє.

Діти з дисгармонійних сімей мають низку проблем, пов'язаних із формуванням системи ціннісних орієнтирів, статево-рольової ідентифікації, баченням власного майбутнього, а також для них характерні труднощі з адаптацією у соціумі.

З метою профілактики та корекції підліткових девіацій, спричинених соціальною депривацією, ми вважаємо за доцільне впровадити таку систему педагогічних та соціально-психологічних заходів: соціально-педагогічну профілактику девіацій; превентивну допомогу та корекцію; адаптацію, реабілітацію та ресоціалізацію підлітків; соціальний патронаж; соціальну профілактику; соціальну терапію; соціально-психологічне консультування.

Дана система передбачає залучення до превентивної та корекційної роботи психологів, соціальних працівників, педагогів, громадських організацій та родини, як первинної ланки соціалізації підлітка.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Азарова, Л. А. (2009). *Психология девиантного поведения*. Минск
- Барбара, А. (2013). Теоретико-методологічні засади аналізу девіантної поведінки молоді. *Віче*, 16, 11–13.
- Варій, Ю. М. (2010) *Вплив психологічної депривації на формування молодіжних організованих злочинних груп*. Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: ЛьвДУВС.
- Гишинский Я., Гольберт В., Костюковский Я., Гурвич И. & Горячева Н. *Глобализация и девиантность*. (2006). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.
- Демків, О. Б. (2007). *Соціологія права і девіантної поведінки*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Белова, К. С., & Белова, А. Н. (2013). *Депривационные реакции у детей в условиях неблагоприятных факторов семьи*. Кризи життєвого простору особистості, сім'ї та соціальних інституцій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). Полтава.

- Кіась, А. В. (2009). Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 11 (6), 198–205.
- Комлев, Ю.Ю. (2014). *Теории девиантного поведения* (2-е изд.). – Санкт-Петербург: АЛЕФ-ПРЕСС.
- Корнієнко, І. (2015). Сімейно-деприваційна аксіологія: ключовий ракурс. *Психогенеза особистості: норма і девіація : збірник наукових статей : матеріали науково-практичного семінару з міжнародною участю*, 2, 53–57.
- Поляков, Е. А., & Харитонов, А. М. (2007). *Особенности личностного развития воспитанников коррекционных детских домов и школ-интернатов. Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования: Материалы VI научно-практической конференции*. Челябинск.
- Максимова, Н. Ю. (Ред.). (2015). *Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища*. Київ: Педагогічна думка.
- Воронкевич, Н. В., Білецька, В. В., Абухажар, О. П., Акімова, Н. М., Боцвінко, М. М., Бринь, А. Б. ... Шостак Т. М. (2014). *Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України)*. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи.
- Рубан, Л. С. (1992). *Процесс социализации учащихся: (социологический анализ проблем национальной школы региона с диффузным расселением)*. (Дис. кандидата филос. наук). Москва.
- Русіна, С. М. (2009). *Психічні та поведінкові розлади у підлітків із соціальною деривацією (причини, клініка, діагностика, лікування)*. (Дис. доктора мед. наук). Київ.
- Самойлов, А. М. (2013). *Сучасні підходи до профілактики девіантної поведінки підлітків. Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля.
- Самойлов, А. М. (2014). *Педагогічні умови оптимізації профілактики девіантної поведінки підлітків. Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД».
- Самойлов, А. М. (2014). *Педагогічний потенціал соціально-культурного середовища школи в системі профілактики девіантної поведінки підлітків. Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: Матеріали II Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
- BBC News Україна. (2019, October 10). *Скільки п'ють і курять підлітки в Україні - дослідження*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49999874>
- Цікілек, А. (2019). Чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Reporter of the Priazovskyi State Technical University*, 3, 70–74.

REFERENCES:

- Azarova, L. A. (2009). *Psykholohyia devyantnoho povedenya*. Mynsk: HYUST BHU, 2009.
- Barbara, A. (2013). *Teoretyko-metodolohichni zasady analizu deviantnoi povedinky molodi*. Viche, 16, 11–13.
- Varii, Yu. M. (2010) *Vplyv psykhologichnoi deprivatsii na formuvannia molodiznykh orhanizovanykh zlochynnykh hrup. Psykhologichni aspekty natsionalnoi bezpeky: orhanizovana zlochynnist: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Lviv: LvDUVS.
- Hylinskyi Ya., Holbert V., Kostikovskiy Ya., Hurvyeh Y. & Horiacheva N. *Hlobalyzatsiya y devyantnost*. (2006). Sankt-Peterburh: Yurydycheskyi tsentr Press.
- Demkiv, O. B. (2007). *Sotsiolohiia prava i deviantnoi povedinky*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka.

- Belova, K. S., & Belova, A. N. (2013). Depriyvatnyonnye reaktsyy u detei v usloviyakh neblahopryiatnykh faktorov semy. Kryzy zhyttievoho prostoru osobystosti, simi ta sotsialnykh instytutsii: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu). Poltava.
- Kiias, A. V. (2009). Psykholohichniy analiz prychn formuvannia deviantnoi povedinky pidlitkiv. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii : zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy, 11 (6), 198–205.
- Komlev, Yu.Iu. (2014). Teoryy devyantnogo povedeniya (2-e yzd.). – Sankt-Peterburh: ALEF-PRESS.
- Korniienko, I. (2015). Simeino-depriyvatnyi aksiolohii: kliuchovi rakurs. Psykhoheneza osobystosti: norma i deviatsiia : zbirnyk naukovykh statei : materialy naukovo-praktychnoho seminaru z mizhnaroiu uchastiu, 2, 53–57.
- Poliakov, E. A., & Kharytonova, A. M. (2007). Osobennosti lychnostnogo razvytiya vospytannykh korrektsionnykh detskykh domov y shkol-ynternatov. Modernyzatsiya systemy professyonalnogo obrazovaniya na osnove rehulyruemoho evoliutsyonyrovaniya: Materyaly VI nauchno-praktycheskoi konferentsyy. Cheliabynsk.
- Maksymova, N. Yu. (Red.). (2015). Psykholohichni mekhanizmy adaptatsii deviantiv do suchasnoho sotsiokulturnoho seredovyscha. Kyiv: Pedahohichna dumka.
- Voronkevych, N. V., Biletska, V. V., Abukhazhar, O. P., Akimova, N. M., Botsvinko, M. M., Bryn, A. B. ... Shostak T. M. (2014). Psykholoho-pedahohichna robota z ditmy, skhylnymi do proiavu deviantnoi, delinkventnoi povedinky (z dosvidu roboty spetsialistiv psykholohichnoi sluzhby systemy osvity Ukrainy). Kyiv: Ukrainskyi NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty.
- Ruban, L. S. (1992). Protsess sotsyalyzatsyy uchashchyhsia: (sotsyolohycheskyi analiz problem natsyonalnoi shkolы rehyona s dyffuznym rasselenyem). (Dys. kandydata fylos. nauk). Moskva.
- Rusina, S. M. (2009). Psykhichni ta povedinkovi rozlady u pidlitkiv iz sotsialnoiu deryvatsiieiu (prychyny, klinika, diagnostyka, likuvannia). (Dys. doktora med. nauk). Kyiv.
- Samoilov, A. M. (2013). Suchasni pidkhody do profilaktyky deviantnoi povedinky pidlitkiv. Suchasni problemy humanitarnoi nauky i praktyky: filosofskyi, psykholohichniy ta sotsialnyi vymiry: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia.
- Samoilov, A. M. (2014). Pedahohichni umovy optymizatsii profilaktyky deviantnoi povedinky pidlitkiv. Teoretychni ta metodychni zasady osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnoho vchytelia: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Vinnytsia: TOV «Nilan LTD».
- Samoilov, A. M. (2014). Pedahohichniy potentsial sotsialno-kulturnoho seredovyscha shkoly v systemi profilaktyky deviantnoi povedinky pidlitkiv. Aktualni problemy suchasnoi nauky ta naukovykh doslidzhen: Materialy II Vseukrainskoi konferentsii molodykh uchenykh i studentiv. Vinnytsia: TOV firma «Planer».
- BBC News Ukraina. (2019, October 10). Skilky piut i kurat pidlitky v Ukraini - doslidzhennia. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49999874>
- Tsikiliek, A. (2019). Chynnyky formuvannia deviantnoi povedinky nepovnolitnikh. Reporter of the Priazovskyi State Technical University, 3, 70–74.

SOCIAL DEPRIVATION AS A FACTOR OF FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Pavelkiv Vitaliy

Doctor of Psychological Science,
Professor at the Department of General Psychology
and Psychodiagnostics,
Dean of Psychology and Natural Sciences Faculty
at Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-3321-9060>

Malakhova Olha

Applicant of the Second (Master's) Degree of Higher Education
Psychology and Natural Sciences Faculty
at Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0002-0520-9167>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.234>

Abstract. *The influence of social deprivation on the formation of deviant behavior in adolescents is observed in the article. The concept of deviant behavior is revealed, the main factors of the formation of adolescent deviations are analyzed. The features of psychological development of adolescents, who were exposed to various types of social deprivation, are revealed; a system of pedagogical and socio-psychological methods of prevention and correction of adolescent deviation, developed as a result of social deprivation, is proposed. Features of psychological development of adolescents affected by various types of social deprivation (living in disadvantaged families, stay in a penitentiary institution, frustration of psychological needs) are described and the main types of deviant behavior arising from social deprivation (delinquent behavior, aggressive behavior, aggressive behavior) are described. behavior). A system of pedagogical and socio-psychological methods of prevention and correction of adolescent deviations that have developed as a result of social deprivation is proposed. Therefore, within the framework of preventive pedagogy, researchers identify three main areas of work: socio-pedagogical prevention, preventive care and correction, adaptation, rehabilitation and resocialization. The system of preventive education in preventive pedagogy is built taking into account the principles of complexity, systematics, integrativeness, mobility, continuity, specificity, realism, ethics. care (patronage), social rehabilitation and social therapy. This system provides for the involvement in preventive and corrective work of psychologists, social workers, teachers and the family as the primary link in the socialization of the adolescent.*

Key words: *social deprivation, deviant behavior, the formation of the personality of a teenager.*

Стаття надійшла до редакції 5.04.2021 р